

Els assentaments rurals a l'Eivissa púnica

per Carlos Gómez Bellard
del Departament de Prehistòria i Arqueologia
de la Universitat de València

El present estudi és una versió abreujada del nostre treball aparegut en l'obra col·lectiva: LOS FENICIOS EN ESPAÑA, Aula Orientalis, Vol III, Editorial A.U.S.A., Barcelona, 1986, a la qual remetem per a la il·lustració dels materials arqueològics dels distints jaciments ací esmentats.

Així mateix volem expressar el nostre agraïment a en Vicent Artur Moreno i Giménez per la traducció de l'original castellà.

INTRODUCCIÓ:

Si bé fa ja més de 75 anys que s'iniciaren a Eivissa excavacions més o menys sistemàtiques, les quals es desenvoluparen paral·lelament a un espoli també organitzat¹, hom pot dir que l'arqueologia eivissenca és una arqueologia únicament funerària. En efecte, a banda d'alguns santuaris com el de l'illa Plana o el d'es Cuieram, quasi tots els jaciments excavats fins fa pocs anys són necròpolis. Aquest fet és molt freqüent en l'arqueologia fenícia i púnica, ja que és ben coneguda la perduració dels seus llocs d'hàbitat fins als nostres dies, i la consegüent dificultat per excavar els nivells més antics de les ciutats actuals. Açò ha tingut com a conseqüència que els nostres coneixements sobre la vida urbana en la cultura que tractem siguin escassos, front a la gran quantitat de documents materials que tenim procedents de tombes i centres religiosos.

Si el panorama és ombrívol en aquest aspecte, quan ens giram envers el món rural fenicio-púnic comprovem que la situació és encara pitjor. El Pr. Isserlin, en un recent i interessantíssim article, ha exposat els problemes de l'estudi de l'agricultura i els assentaments rurals, cridant l'atenció sobre

aquest buit en la investigació i traçant algunes línies de treball per al futur, les quals, no ho dubtem, deuen ser seguides².

L'illa d'Eivissa ofereix grans possibilitats de realitzar una profunda tasca com la proposada pel Pr. Isserlin, ja que s'hi coneixen més de vint necròpolis rurals, petites i excavades amb més o menys encert al llarg dels anys, però que constitueixen un punt de partida ideal per a aqueix tipus d'investigació. Aquests jaciments, repartits per tota l'illa, consisteixen en general en agrupacions de cambres hipogeiques, fosses amb sarcòfags o sense, etc., que es troben a uns 100 o 200 metres dels llocs d'hàbitat. I ací hem de fer una precisió. La majoria de les necròpolis que esmentem van ser excavades per Carles Roman Ferrer (1887-1939), una de les figures més cimeres de l'arqueologia eivissenca, el qual les va trobar pel senzill sistema d'excavar rases a curta distància d'aquells llocs que presentaven en superfície restes de murs i nombrosos fragments ceràmics, prèviament localitzats en prospecció. Roman no treballà en quasi cap d'aquests hàbitats, però en aquests darrers anys se n'han pogut trobar alguns, realitzant el camí invers al de l'esmentat arqueòleg, fent prospecció a les àrees apropiades a les tombes que ell va excavar...

Creiem que amb açò queda clar l'ampli camp que s'obre per a la investigació del món rural púnico-ebusità, especialment en la mesura en què la reduïda superfície de l'illa, quelcom més de 500 quilòmetres quadrats, en fa un autèntic «laboratori» per a l'estudi d'aquest procés cultural.

II. ELS JACIMENTS RURALS

En aquest apartat presentem primer

una a una les necròpolis rurals d'època púnica o aquelles que essent sobretot romanes tenen alguns clars elements púnics, normalment dels segles II-I aC. Donarem únicament la seua situació aproximada —quan és coneguda— i una descripció dels treballs en elles realitzats. En segon lloc esmentarem els principals jaciments rurals coneguts d'altre tipus³. Quant a la cronologia, pot veure's al quadre I.

1. Sa Barda

Es troba a la parròquia de Sant Agustí, terme de Sant Josep, i va ser excavada en primer lloc per la Societat Arqueològica Ebusitana (S.A.E.) entre 1903 i 1905; són poques les dades que sobre aquesta campanya ens han arribat⁴. Sabem que s'hi trobaren cinc hipogeus amb sarcòfags, i al M.A.E. ingressaren unes cinquanta peces, encara que se n'hi barrejaren algunes de la propra necròpoli de Can Curt. L'any 1921 C. Roman Ferrer tornà a ambdós llocs i realitzà una breu campanya. Trobà algunes fosses a Can Curt i dos hipogeus i sis fosses més a sa Barda⁵.

2. Ses Torres

Situada a la parròquia de Nostra Senyora de Jesús, terme municipal de

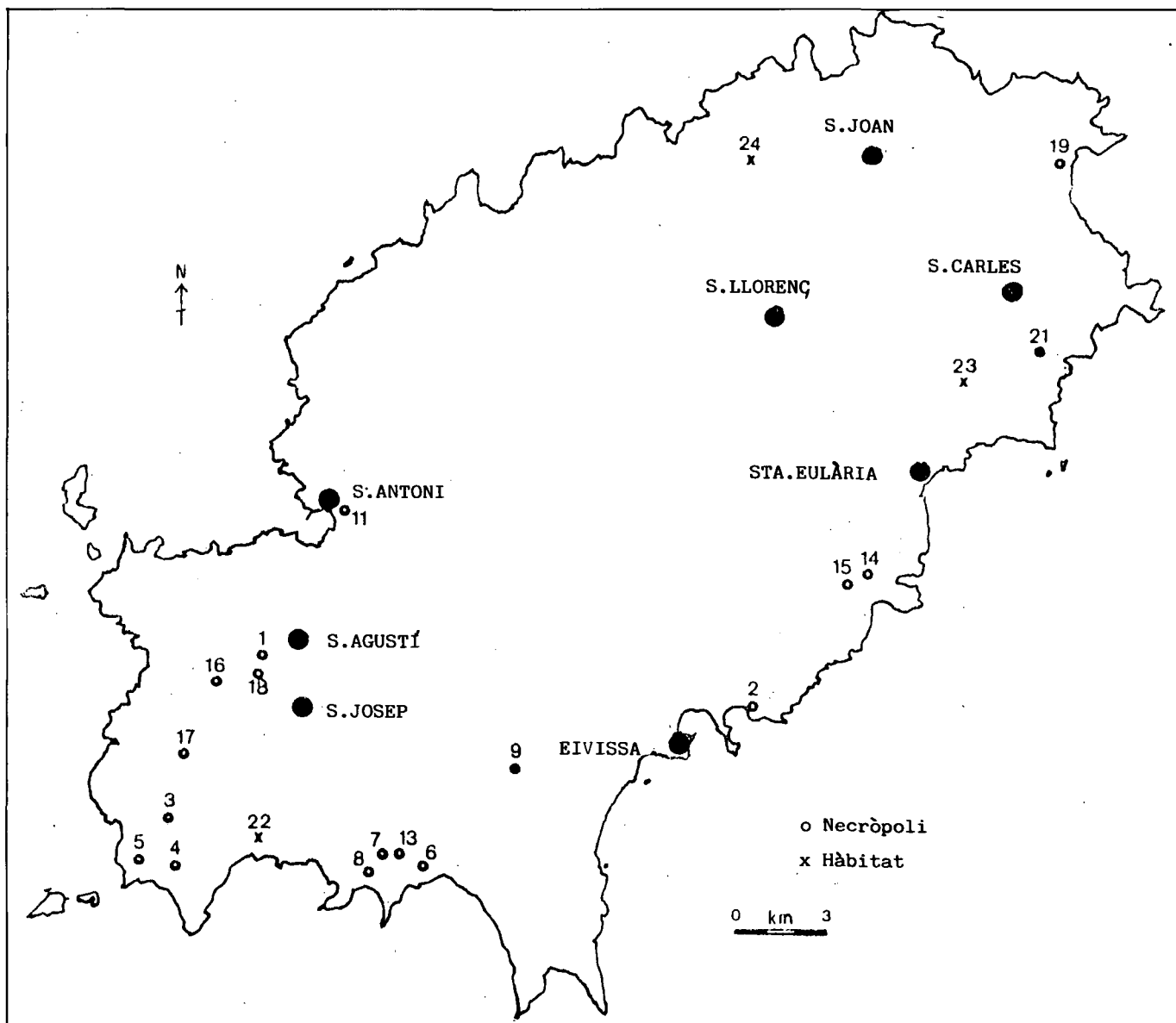
3 Una informació completa sobre les necròpolis rurals podrà veure's al llibre col·lectiu: *Necròpolis rurales púnicas en Ibiza*, que des de fa alguns anys tenen en preparació el Pr. Tarradell i un ampli equip de col·laboradors. Per als treballs de C. Roman Ferrer, vegeu llurs informes periòdics a les Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, Madrid, entre 1918 i 1922.

4 A. Pérez Cabrero: *Ibiza, guía del turista*, Imprenta J. Horta, Barcelona, 1909, p. 108. M. Tarradell-M. Font, ob esmen. nota 1, pp. 90-92.

5 C. Roman Ferrer: *Excavaciones en diversos lugares de la isla de Ibiza. Memoria de los resultados obtenidos en las excavaciones practicadas en 1921*, M.J.S.E.A., n.º 46, Madrid, 1922, pp. 16-19.

1 Un bon resum de la història de la investigació des de principis de segle fins a la meitat dels anys setanta pot veure's a: M. Tarradell-M. Font: *Eivissa Cartaginesa*, Ed. Curial, Barcelona, 1975, pp. 11-35.

2 B.S.J. Isserlin: *Phoenician and Punic Rural Settlement and Agriculture: some archaeological considerations*, I.º CONGRESSO DI STUDI FENICI E PUNICI, (1979), Roma, 1983, pp. 157-163.

Santa Eulària, a pocs quilòmetres de la ciutat d'Eivissa, prop de la platja de Talamanca, nom amb el qual apareix sovint en algunes publicacions.

La S.A.E. excavà allí el 1906 una vintena d'hipogeus, alguns dels quals són visibles encara malgrat les modernes edificacions.

3. Calà d'Hort (Can Sorà)

Amb ambdós noms es coneix la necròpoli excavada per C. Roman el 1917, ubicada al terme de Sant Josep, a uns centenars de metres de la mar i front a l'imponent illot d'es Vedrà. S'hi van trobar també uns vint hipogeus i fosses, però no va arribar a ultimar-se l'excavació per problemes amb els propietaris.

A curta distància de la necròpoli, s'hi troba l'hàbitat púnico-romà del mateix nom, que està essent excavat regularment en els darrers anys i sobre el qual tornarem més endavant.

4. Coll de Cala d'Hort

També es troba al terme de Sant Josep, prop del jaciment anterior. Va ser excavada els anys 1918 i 1919 per Roman, i només va trobar-hi quatre hipogeus i algunes fosses.

5. Can Roques

Situada a escassa distància del Coll de Cala d'Hort, Roman no donà indicacions sobre el tipus d'enterraments que hi trobà el 1918.

6. Ca n'Úrsul

És al terme de Sant Josep, alguns centenars de metres al nord-est de sa Caleta. El 1918 i 1919 excavà Roman quatre fosses amb sarcòfag, una fossa de lloses de pedra i un enterrament en àmfora que donaren abundant material, a més d'altres tombes totalment saquejades. També trobà estructures, i el fet de recuperar un bon nombre de

terres cuites el va induir a pensar que hi podria haver restes d'un temple per la zona.

7. Ca na Jondala

en aquesta finca i a la del costat de Can Joanet treballà Roman el 1918 i 1919, sense que puguem separar els paraments d'un i altre jaciment. Es troben al terme de Sant Josep, a pocs centenars de metres de Cala Jondal.

8. Cas Vildo

Es troba prop de les anteriors, a poc més d'un quilòmetre de la mar. El 1918 Roman hi va trobar dues tombes romanes i el 1919, no sabem a quina distància de les anteriors, dues fosses, una d'elles amb cinc esquelets.

9. Can Cardona

Es troba en un petit pujol a la dreta de la carretera d'Eivissa a Sant Josep, a uns 8 quilòmetres de la ciutat. Úni-

cament s'hi van trobar el 1919 dues fosses amb sarcòfag i prop d'elles alguns materials romano-imperials.

10. Ca n'Arnau

Situada a la parròquia de Sant Llorenç, terme de Sant Joan, es tracta d'una necròpoli composta per 18 fosses excavades a la roca i un hipogeu. Roman l'excavà el 1920, i a banda de materials romans, hi trobà algunes ceràmiques tardo-púniques.

11. Can Rota

En aquesta finca dels voltants de Sant Antoni hi havia algunes tombes excavades per la S.A.E. a principis de segle i són algunes de les poques en les quals es pot diferenciar el parament gràcies a la documentació conservada al M.A.E.

12. Can Ferrer

En aquesta finca, també de la parròquia de Sant Llorenç, excavà Roman el 1920 un hipogeu que tenia el sostre enfonsat i que sens dubte havia estat saquejat.

13. Sa Torrassa

Situada als voltants de Cala Jondal, fou excavada aquesta petita necròpoli el 1919. Roman parla de la troballa de crematoris «con una gruesa capa de cenizas», i de dos enterraments amb set inhumacions en total.

14. Can Vic

La necròpoli es troba a 300 metres de la mar, prop de Cala Llonga, a Santa Eulària d'es Riu. Roman hi va trobar l'any 1920 tres fosses amb sarcòfag i algunes altres de simples.

15. Ca na Polla

També als voltants de Cala Llonga, aquesta necròpoli estava composta per fosses d'època romana, com assenyala el propi Roman, el qual la va excavar el 1920. Nogensmenys, i vist el material, hauria d'haver-hi alguns enterraments d'època púnica.

16. Cala Tarida (Can Vicent Jeroni)

La finca de Can Vicent Jeroni es troba a uns dos quilòmetres de Cala Tarida, al terme de Sant Josep. Allí va excavar Roman l'any 1921 un total de quatre hipogeus, i assenyala l'existència de ruïnes i d'una gran cisterna que ell mateix buidà.

17. Cala Vedella

A la zona propera a la cala d'aquest

Puig d'en Corda, pesa d'un trull.

nom, també a Sant Josep, Roman explorà el 1921 un bon nombre de llocs dels quals dona diverses notícies, però el més interessant és la necròpoli de Can Berri d'en Sergent, on s'exploraren tres hipogeus i una fossa amb sarcòfag.

18. Can Curt

Situada a Sant Agustí, terme de Sant Josep, molt prop de la necròpoli de sa Barda, Roman la va excavar l'any 1921, i va inspeccionar algunes fosses anteriorment saquejades.

19. Can Pere Català

En aquesta finca, que es troba a Sant Vicent, terme de Sant Joan, hom va trobar el 1956 de forma casual un hipogeu que, encara que revolt, proporcionà abundant material. Per la seva mateixa situació, sota el porxo d'una casa, no s'hi van fer excavacions de comprovació i no se sap si pertanyia a una necròpoli més

extensa. La troballa ha estat estudiada monogràficament⁶.

20. Cas Jurat

Es tracta també d'un hipogeu aïllat, trobat l'any 1973 com a conseqüència d'ampliar un camí rural prop de la carretera de Sant Josep a Sant Antoni, ja en aquest darrer terme. No s'hi van fer excavacions, i el material fou recollit pels mateixos obrers i uns afeccionats⁷.

21. Can Marines

En rompre un tractor part de la finca d'aquest nom, situada prop de Cala Llenya, parròquia de Sant Carles, terme de Santa Eulària, hom hi va

6 J. H. Fernández: *El hipogeo de Can Pere Català des Port (Sant Vicent de sa Cala)*, Trabajos del M.A.I. n.º 4, Eivissa, 1980, 39 pp.

7 J.H. Fernández-J. Ramón: *Hallazgo de una necrópolis en Sant Antoni de Portmany*, Rev. Eivissa, núm. 6, Eivissa 1974, pp. 30-34.

trobar casualment el 1980 un hipogeu, que fou excavat per l'equip del M.A.E. i la S.A.P.

A més de les necròpolis més importants que acabem d'esmentar, existeixen una sèrie de grups de tombes menors o pitjor documentades per tota l'illa, de les quals procedeixen algunes peces aïllades guardades al M.A.E., de gairebé indiscutible origen funerari. Aquest és el cas d'un esplèndid lekytos de figures vermelles, datable en la primera meitat del s. V aC. i trobat en algun indret del terme de Santa Eulària⁸. Cal posar de relleu ací que en general els materials que componen els paraments recollits en aquestes necròpolis són tan variats i tan rics com els de la necròpoli urbana, el Puig d'es Molins. Açò potser permetria suposar una homogeneïtat social en la població de l'illa, o almenys la inexistència de grans diferències quant a riquesa entre els habitants de la ciutat i els del camp.

Deixant de banda les necròpolis, el panorama dels nostres coneixements canvia radicalment. S'ha identificat ja un bon nombre de llocs d'hàbitat, però només un es troba en procés d'excavació, el de Cala d'Hort, del qual ja s'ha publicat un petit avenç⁹. Se'n coneixen, nogenysmenys, molts més, que han estat repetidament prospectats i seran pròximament excavats. Dos d'ells, el de Can Corda i el de Ca n'Úrsul, també al terme de Sant Josep, presenten semblances amb el de Cala d'Hort, almenys topogràficament. El primer està situat damunt d'un tossalet, a menys d'un quilòmetre de la mar, dominant un petit pla que s'estén envers l'est, i el camí que comunica per les muntanyes cap a les planes de Cala d'Hort. Són visibles una cisterna i una cambra quadrada així com arrencaments i restes d'altres parets. El material recollit fins ara és dels segles II-I aC, i marca possiblement la presència esporàdica de terra sigillada aretina el seu moment d'abandó.

Ca n'Úrsul és a pocs centenars de metres de la petita platja de sa Caleta, al sud de l'illa, com ja vam dir en parlar de la necròpoli. Es troba a la falda d'un turó i domina també part d'un gran pla en el qual hi ha altres

hàbitats. L'abundant material superficial és semblant al de Can Corda.

A més dels hàbitats prospectats, es coneixen alguns punts per tota l'illa en els quals és ben palès el poblament en llocs que no són necròpolis. Així Can Rova de Baix (Sant Antoni), on possiblement es trobava una terrisseria productora d'àmfores d'època tardo-púnica¹⁰, i els jaciments recentment excavats de Can Vicent d'en Jaume (Santa Eulària) i s'Oliver d'es Mallorquí (Sant Joan), que són sens dubte llocs on llençaven residus o «enderrocs» d'hàbitats del segle II aC¹¹.

Així, doncs, sembla que continuen essent les necròpolis les úniques que ens permeten delinear un panorama del món rural púnico-ebusità, encara que les noves dades que van aportant els hàbitats concreten alguns aspectes cronològics i de dispersió geogràfica, especialment del s. III aC endavant.

III. L'EXPLOTACIÓ RURAL I EL COMERÇ EBUSITÀ

Vegem ara les grans línies de l'aprofitament rural de l'illa en època púnica.

Ha quedat ja clarament establerta la instal·lació d'una factoria a l'actual ciutat d'Eivissa a meitat del s. VII aC, tal com va indicar Diodor¹². Aquest simple port, que aprofitava les òptimes condicions d'una gran badia oberta envers el sud, possiblement no fou durant molt de temps més que una simple escala marítima. Situada en un dels punts extrems de la ruta comercial de les illes, la qual ruta de les actuals costes tunisenques anava per Sicília i Sardenya cap a nord-est de la Península Ibèrica i al sud de França, el paper d'Eivissa va haver d'ésser modest en aqueixos primers temps de la colonització, encara que cada vegada es valora més com a punt de partida de molts productes que els fenicis comercialitzaren a les costes catalanes i valencianes¹³.

No ens sembla que en aquests primers 100 o 150 anys s'aprofitin altres zones illenques, ja que només s'han trobat alguns fragments d'àmfores fenícies a sa Caleta, a pocs quilòmetres de la ciutat¹⁴. Però a darrers del s. VI i sobretot ja al s. V aC, és indubtable que es produeix una intensificació de l'acció colonitzadora, potenciada ara des de Cartago. Açò queda ben palès a la necròpoli urbana del Puig d'es Molins, on s'obren nombrosíssims hipogeus, però el procés degué afectar les zones dels voltants, en especial el Pla de Vila, vora la ciutat, que ofereix excel·lents condicions d'aprofitament agrícola.

Malauradament, del s. V aC només coneixem alguns pocs materials de procedència extraurbana, com el ja esmentat lekytos de Santa Eulària, i sols a finals d'aqueix segle i sobretot als inicis del s. IV aC hom pot documentar una massiva presència humana a l'àmbit rural, arreu d'Eivissa (vegeu quadre cronològic). Lògicament, no podem pensar en una sobtada decisió de poblar l'illa, i s'ha de deduir que, entre darrers del s. VI i darrers del s. V aC, s'hi produeix aqueixa gradual ocupació dels millors indrets ideals per a una explotació agrícola i ramadera. Cal recordar ací que és també al s. V aC quan Cartago comença a crear-se un territori propi al nord d'Àfrica capaç de subministrar-li aquells productes que necessita, especialment aliments¹⁵.

El fenomen, pel que fa a Eivissa, ha d'interpretar-se, al nostre entendre, com una necessitat d'anar situant un excés de població. L'enriquiment de la colònia va anar recaptant, sens dubte, més i més gents, les quals es trobaren amb la possibilitat de treballar uns plans de terra relativament fèrtils i proveir així una ciutat en franc desenvolupament¹⁶. Aquest moviment

luquer: *Los fenicios en Cataluña, V Simposio de Prehistoria Peninsular*, Barcelona, 1969, pp. 241-250. O. Arteaga-J. Padró-E. Sanmartí: *El factor fenici a les costes catalanes i del Golf de Lió, Els pobles preromans del Pirineu*, (2ⁿ Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà), Puigcerdà, 1978, pp. 129-135. Per al País Valencià, són interessants les hipòtesis avançades respecte a Eivissa per O. Arteaga i M. Serna a: *Los Saladares-71, Noticiario Arqueológico Hispánico*, 3, 1975, pp. 7-90 (especialment p. 80, nota 28).

14 J. Ramon: *Sobre els orígens de la colònia fenícia d'Eivissa, Eivissa*, núm 12, 1981, pp. 24-31.

15 G. Gsell: *Histoire Ancienne de l'Afrique du Nord*, 1920-28, (reed. 1972), tom IV, p. 1.

16 Per a una introducció a les característiques geogràfiques i a l'agricultura moderna d'Eivissa, vegeu: R. Vallés-E. Prats-F. Ramon: *Geografia de les illes Pitiüses: les*

8 G. Trias: *Cerámicas griegas de la Península Ibérica*, W. Bryant Foundation, València, 1968, lám CXLVII, 3.

9 J. Ramon: *L'assentament rural púnico-romà de ses Païsses de Cala d'Hort (Can Sorà), a Sant Josep (Eivissa)*, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Eivissa, 1984, 39 pp.

10 J. Ramon et alii: *Un taller de ceràmica d'època tardo-púnica a Can Rova de Baix, Sant Antoni de Portmany (Eivissa), Fonaments*, núm 3, Barcelona, 1982, pp. 215-259.

11 Alguns materials i una breu presentació d'aquests dos jaciments pot veure's a: C. Gómez Bellard-R. Gurrea: *Algunas formas de la cerámica de cocina púnico-ebusitana*, Archivo Español de Arqueología, vol 58, Madrid, en premsa.

12 J.H. Fernández-C. Gómez Bellard-R. Gurrea: *La première phase de la colonisation punique à Ibiza, a Early Settlement in the Western Mediterranean Islands and their Peripheral Areas*, (Deià, 1983), British Archaeological Reports, n.º 229, Oxford, 1985, pp. 785-796.

13 Per Catalunya, vegeu especialment: J. Ma-

Dipòsit d'emmagatzematge d'una premsa d'oli. Jaciment de Can Corda, Sant Josep. Excavacions de 1986.

envers el camp es va veure afavorit per la inexistència d'una població indígena amb la qual hagués d'enfrontar-se o hagués d'arrabassar-li les terres¹⁷.

Trobem, doncs, que almenys a la primera meitat del s. IV aC, pràcticament existeixen establiments rurals per tota l'illa, com reflecteix principalment la distribució de les necròpolis. A partir de llavors el creixement econòmic és constant, especialment des del s. III aC, participant Eivissa en els principals corrents comercials de la Mediterrània occidental. La ciutat, centre redistribuidor de mercaderies de les més diverses proce-

dències, es beneficia de la cada vegada major producció agrícola i ramadera de les zones rurals. S'inicia l'encunyament de moneda, encara que al s. III aC a penes circularà fora de l'illa, i cobra força el comerç amb les zones més properes, com les costes llewantines de la Península Ibèrica i les illes Balears. S'arriba a fundar, en aquest moment, la primera colònia coneguda d'Eivissa a l'illot de na Guardis, Mallorca¹⁸.

Després de la Segona Guerra Púnica i la desfeta de Cartago, sembla que hi ha un major auge econòmic, si cap, com a conseqüència de l'increment productiu que sens dubte suposaren les necessitats de la guerra.

El s. II aC és paradoxalment el que ens ofereix millors testimonis d'aquella activitat: els materials ebusitans apareixen arreu de tota la conca de la Mediterrània occidental, especialment àmfores i ceràmiques diverses¹⁹, i la moneda circula amb certa abundància en aqueixa mateixa àrea²⁰. La vitalitat de les explotacions rurals és ben palesa a Cala d'Hort²¹ i les necròpolis rurals també ofereixen abundants materials d'aquesta època, malgrat l'opinió contrària d'alguns autors²². A Mallorca, na Guardis i alguns altres petits assentaments costaners coneixen també els seus millors moments²³.

La fi del s. II i sobretot el s. I aC semblen marcar no una decadència progressiva sinó un col·lapse en el comerç exterior ebusità, cosa que sens dubte hem de relacionar amb la conquesta romana del 123 aC i als entrebancs de tota mena que açò suposaria per als mercaders de l'illa, malgrat veure's Eivissa afavorida amb la condició de ciutat federada. És difícil valorar quins efectes tindrien aquests fets sobre el món rural, amb un nombre insuficient d'excavacions, però hom pot suposar una minva de la producció durant llarg temps, fins que el canvi d'era veja renàixer les activitats comercials ebusitanes. L'assentament de Cala d'Hort coneix llavors una etapa de certa riquesa, però, per exemple, Can Corda s'abandonarà en el s. I dC, segons el que avui podem saber. En qualsevol cas l'illa entrarà a partir d'aqueixos moments en el procés cultural de la romanització, i es plantejaran una sèrie de problemes que resten fora del marc d'aquest treball.

Després d'aquesta ràpida visió cronològica, necessàriament breu, cal preguntar-se en quins elements econòmics es va recolzar el desenvolupament rural. Suposem l'existència,

activitats agràries, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 1984, 87 pp.

17 L'existència d'una població anterior als púnics a les Pitiuses es troba fora de dubte, com ho demostren els dòlmens de Ca na Costa (Formentera) i Can Sergent (Eivissa), però ambdós són del 2ⁿ mil·lenni aC, i no hi ha actualment proves efectives que ambdues illes estiguessen poblades al s. VII aC.

18 Aquest autèntic establiment comercial és de gran importància per poder comprendre l'impacte del comerç púnico-ebusità: V. Guerrero: *La colonización púnico-ebusitana de Mallorca; estado de la cuestión*, Trabajos del M.A.I., núm 11, Eivissa, 1984, 39 pp. V. Guerrero: *Asentamiento púnico de Na Guardis*, E.A.E., núm 133, Madrid, 1984.

19 Entre altres, vegeu: Albert Ribera: *Las ánforas prerromanas valencianas*, Trabajos Varios del S.I.P., núm 73, València, 1982, 143 pp. J. Ramon: *La producción anfórica púnico-ebusitana*, Congrés de Cultura Pitiusa, Delegación Insular del Ministerio de Cultura, Eivissa, 1981, 158 pp. M. Belén-F. Miranda: *El fondeadero de Cales Coves*, Excavaciones Arqueológicas en España, núm 101, Madrid, 1979, 208 pp.

20 M. Campo: *Las relaciones de Ebusus con el exterior a través de los hallazgos monetarios (s. III-I aC)*, I^o Congreso di studi Fenici e Punici (1979), Roma, 1983, pp.

21 J. Ramon, ob. esmen. nota 9.

22 És, per exemple, la tesi mantinguda per: M. Tarradell-M. Font, ob. esmen. nota 1, pp. 99-101.

23 V. Guerrero, ob. esmen. nota 18.

JACIMENTS	s. V	s. IV	s. III	s. II	s. I	s. I dC
SA BARDA	×	×		×		
SES TORRES		×	×	×	×	×
CALA D'HORT		×	×	×	×	
COLL DE CALA D'HORT		×	×	×	×	
CAN ROQUES		×		×		
CAN N'ÚRSUL		×				
CANA JONDALA		×		×		
CAS VILDO		×				
CAN CARDONA		×				
CAN ARNAU				×		
CAN ROTA		×				
CAN FERRER				×		
SA TORRASSA				×		
CAN VIC		×				
CANA POLLA		×				
CALA TARIDA		×		×		
CALA VEDELLA		×	×	×	×	
CAN CURT		×				
CAN PERE CATALÀ		×				
CAN JURAT				×		
CAN MARINES	×?	×				

almenys des del segle IV aC, de nombrosos centres productius, petits si ens atenem a allò que coneixem de Cala d'Hort i al reduït nombre de tombes de cada necròpoli. Cada un d'aquests centres explotaria un cert nombre d'hectàrees, en les quals sabem que es conreava la vinya i l'olivera (o l'ullastre empeltat) a les terres de mitjana fertilitat (Diodor, V, 16, 2). Plini esmenta les exquisites figues ebusitanes, encara que ja en el segle I dC, i possiblement hi existiren petites parcelles d'horts, amb llegums i alguns fruiters, com ens conta P. Mela. És així mateix aquest autor qui afirma que la terra ebusitana no és bona per al blat.

Quant a la ramaderia, són famoses les ovelles de l'illa pel fet que produeixen una llana molt suau d'excel·lent qualitat, segons afirma Diodor en el passatge ja esmentat. Recents excavacions han testimoniat a més la cria d'èquids, cabres i, curiosament, porcs²⁴.

Açò és pràcticament tot el que coneixem si ens limitem estrictament a les fonts tant escrites com arqueològiques, sense transposar dades referents a altres indrets de colonització púnica. És més aviat poc, com ja han subratllat nombrosos autors, però encara caldria afegir-hi, per tal de completar aquest panorama rural, les activitats de tipus «industrial» o, més ben dit, artesanal que podem deduir d'aquestes i d'altres dades. Per un costat la llana permetria l'existència d'una activitat tèxtil, i per altra banda

sabem que les terrisseries no es concentraven a la ciutat, ja que són nombroses les troballes de deixalles de forn al camp, al marge del ja esmentat jaciment de Can Roça de Baix. Tampoc no hem d'oblidar el possible paper jugat per la sal, com ja apuntaren Tarradell i Font²⁵, encara que no hi ha comprovació expressa de l'explotació de les importantíssimes salines eivissenques en època púnica. Si existiren, no hi ha cap dubte que serien una notable font de riquesa, com ho han estat fins fa molt escasses dates.

Aquesta pobresa de dades actuals no impedeix que concentrem la nostra atenció en els dos productes agrícoles que al nostre entendre expliquen en part la riquesa comercial ebusitana: el vi i l'oli. Ambdós són elements bàsics de les penetracions colonials, tant grega com fenicio-púnica, i no creiem que siguin altres els productes exportats massivament dins les àmfores ebusitanes, que apareixen abundantment al món ibèric i al talaiòtic. Les àmfores Mañà E (PE-16 a 18 de J. Ramon) semblen ésser envasaments d'oli, encara que manquen anàlisis ceràmiques per fer, i alguns altres tipus de la classe PE-2 serien els envasaments vinars²⁶. Al nostre parer aquests són els únics productes exportables en grans quantitats, si no, que contenien aquestes àmfores que, a centenars, a poc a poc van documentant-se arreu de les àrees mediterrà-

²⁵ M. Tarradell-M. Font, ob. esment. nota 1, pp. 260-261.

²⁶ J. Ramon, ob. cit. nota 19.

nies ja esmentades?²⁷

En resum, encara que no es disposa de proves concloents, hem de pensar que a partir del s. III aC almenys es dona un excedent en alguns productes agrícoles, especialment en l'oli, que permet una exportació de gran pes en l'economia illenca. Seria aquest un dels trets específics de l'agricultura local, que ha de concentrar les investigacions del futur immediat, dintre l'estudi del món rural púnico-ebusità.

CONCLUSIONS

La nostra opinió sobre l'important paper de l'agricultura en l'economia ebusitana dels s. IV-I aC no ha de fer-nos oblidar el lloc hegemònic que creiem que tingué la ciutat. Aquesta fou des dels seus inicis un port comercial i un centre de redistribució de productes manufacturats, ja fossin fenicis, grecs, itàlics o locals. El progressiu desenvolupament rural, amb unes importants produccions de determinats productes de gran acceptació, afavorí l'exportació, i aquest excedent, segons el nostre parer, va canalitzar-se a través de la pròpia urbs. Amb això tindriem que almenys a partir del segle IV aC la ciutat (l'única ciutat, recordem-ho) i el camp s'uneixen i complementen, creant una economia en la qual els productes industrials o artesanals i els agrícoles i ramaders formen la base d'un període de prosperitat que només acabarà amb la intervenció romana a l'àrea d'activitat ebusitana.

Som conscients que el present treball no és més que un balanç ràpid del poc que sabem actualment, i una proposta d'investigació basada en algunes hipòtesis prèvies. Però sabem també que l'arqueologia eivissenca s'ha centrat massa en l'objecte i que ja és temps d'intentar ampliar els nostres coneixements d'altres aspectes de la cultura púnico-ebusitana, oblidats o relegats fins fa ben poc. Com va escriure S. Gsell a propòsit de Cartago, «... il ne faut pas avoir la prétention de reconstituer son histoire économique uniquement avec les poteries qui garnissent le fond de ses tombes».²⁸

CARLOS GÓMEZ BELLARD
Departament de Prehistòria
i Arqueologia
Universitat de València

²⁷ Hem intentat una breu aproximació al problema: C. Gómez Bellard: *El fundeadero de Es Canar (Santa Eulària d'es Riu, Eivissa)*, *Saguntum*, núm. 17, València, 1983, pp. 109-110.

²⁸ S. Gsell, ob. cit. nota 15, p. 169.

²⁴ J. Ramon, ob. esment. nota 9, pp. 34-35.